

24.03.2012

TÜRKİYE BİYOETİK DERNEĞİ ORGAN NAKLİ VE ETİK İLKELER RAPORU (Ülkemizde Son Dönemde Gerçekleşen Organ ve Kompozit Doku Nakilleri Bağlamında)*

Türkiye Biyoetik Derneği, ülkemizde son dönemde ardarda gerçekleştirilen, sağlık ortamında, bilim çevrelerinde tartışılan, kamuoyunu meşgul eden ve basın-yayın organlarında pek çok habere konu olan olgulardan hareketle, genel anlamda organ nakilleri ve özellikle kompozit doku-yüz aktarımları hakkında, Organ Nakillerinin Etik Boyutunu ele alan raporu hazırlamıştır.

Yüz ve kompozit doku nakilleri, dünya çapındaki ilk örnekleri, 2005 yılında Fransa’da, 2006 yılında Çin’de ve daha sonra ABD’de gerçekleştirilen (2007-2009), yeni tıp teknolojilerinin insanlığa sunduğu devrim niteliğinde bilimsel gelişmelerdendir¹. Ülkemizde Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi’nde 25 Eylül 2010 tarihinde, kadavradan çift kol² ve 9 Ağustos 2011 tarihinde rahim³ nakil ameliyatları başarıyla gerçekleştirilmiş; 21 Ocak 2012 tarihinde ise bu kez aynı vericiden iki ayrı hastaya eş zamanlı olarak ülkemizde ilk yüz nakli⁴ ile çift kol ve tek bacak nakli⁵ yapılmıştır. Bu ameliyatın hemen ardından, hastanın nakledilmiş bacağı tıbbi gerekçeyle, alınmak zorunda kalınmıştır⁶. Kısa süre sonra Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi’nde, 24 Şubat 2012 tarihinde, iki ayrı hastaya yüz nakli ile iki kol, iki bacak nakli yapılmış⁷; ancak dört ekstremiten birden nakledilen hasta ameliyattan üç gün sonra kaybedilmiştir⁸. Ardından 17 Mart 2012 tarihinde Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi’nde kompozit doku (yüz nakli) ameliyatı başarıyla gerçekleştirilmiştir⁹.

Olağanüstü emek, bilgi, yetkinlik ve insan gücü ile gerçekleştirilen tüm bu organ nakli operasyonları, öncelikle, dünyada ve ülkemizde insanlık ve bilim adına çok önemli ve öncü nitelikte gelişmelerdir. Ülkemiz araştırmacılarının ve bilim insanlarının yıllardır yurt dışında uluslararası ekiplerde yer alarak çalışmışlardır¹⁰. Son organ nakli olguları bu öncü ameliyatları yapma yetkinliğine sahip olduklarını göstermektedir. Bununla birlikte Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi’nde gerçekleşen ilk ekstremiten ve kompozit doku nakli operasyonlarının, yazılı ve görsel basında, hasta mahremiyetinin, tıbbi bilgilerin gizliliğinin ve özel yaşamın gizliliğinin korunmasına uygun olmayan biçimde yer alışı; Hacettepe Tıp Fakültesi’ndeki ameliyat sonrası hastanın yaşamını yitirmesi; nakillerin, merkezler arası rekabet izlenimi uyandıracak biçimde peşpeşe gerçekleşmesi, konunun etik boyutuna dikkatleri çekmiştir. Nakilleri

* Hazırlayan: Doç. Dr. Yeşim Işıl Ülman / yesimul@yahoo.com

¹ Gordon CR et al. The world’s experience with facial transplantation what have we learned thus far? *Ann Plast Surg* 2009;63: 572-578.

² <http://www.hurriyet.com.tr/yasasinhayat/18446857.asp> (Erişim: 24 Mart 2012)

³ <http://www.haberturk.com/saglik/haber/720895-bu-kadarina-da-raziyim> (Erişim: 24 Mart 2012)

⁴ <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1082814&CategoryID=77> (Erişim: 24 .03.2012)

⁵ http://www.dailymotion.com/video/xpe7l6_cift-kol-nakli-sonrasy-basynyn-karyysynda_news (Erişim: 24 Mart 2012)

⁶ <http://www.haberler.com/cift-kol-nakli-yapilan-kavdir-ilk-yapmak-istedigim-3440256-haberi/> (Erişim: 24 Mart 2012).

⁷ http://www.dailymotion.com/video/xp2xd3_cift-kol-cift-bacak-nakli_news# (Erişim tarihi 24 Mart 2012)

<http://www.beyazgazete.com/haber/2012/2/25/hacettepe-universitesi-nde-nakillerle-ilgili-basin-toplantisi-1065388.html> (Erişim: 24 Mart 2012)

⁸ <http://www.haberler.com/organ-nakli-yapilan-hasta-vefat-etti-3400654-haberi/> (Erişim tarihi 24 Mart 2012)

⁹ <http://gundem.milliyet.com.tr/yeni-yuzuyle-uyandi/gundem/gundemdetay/20.03.2012/1517435/default.htm> (24.03. 2012)

¹⁰ Betül G. et al. A New Composite Facial and Scalp Transplantation Model in Rats, *Plastic and Reconstructive Surgery*, 2003;112(5): 1302-1311.

incelemeye alan Sağlık Bakanlığı Bilim Danışma Kurulu, *Organ ve Doku Nakli Hizmetleri Yönetmeliği*'ne¹¹ dayanarak, tıbbi endikasyonlara uygun yapılmadığı gerekçesiyle Hacettepe Tıp Fakültesi'nin organ nakli ruhsatını iptal etmiş; Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne uyarı vermiştir. Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde yapılan tıbbi uygulamada ise bu yönden sorun olmadığı kamuoyuna açıklanmıştır¹².

Organ Nakli Tanım ve Genel Kavramlar

Organ Nakli, gelişen tıp teknolojilerinden yararlanarak, insan yaşamını kurtarmak, yaşamı uzatmak, yaşamın niteliğini geliştirmek, tedavi etmek amacıyla yapılır. Organ Nakli, canlıdan ya da ölüden alınan organ, organ parçası ya da dokunun, bir başka insanın, işlevini yitirmiş organ ya da dokusu yerine aktarılması ve bununla ilgili her türlü hazırlık, temin, koruma, saklama ve uygulama koşullarını içerir¹³. Uluslararası Biyotıp ve İnsan Hakları Sözleşmesi'ne göre, organ ve doku nakli, vericilerin, alıcıların hak ve özgürlüklerinin güvence altına alındığı ve hastaların yararının gözetildiği koşullarda ve kurumlarda gerçekleştirilmelidir¹⁴.

Dünyada 1980'lerden beri bilimde ve tıpta kaydedilen gelişmeler ile nakil sonrası organ reddini engellemek üzere uygulanması gereken bağışıklık baskılayıcı ilaçların geliştirilmesi ile giderek daha fazla organın nakli mümkün olmakta; ülkemiz de dahil olmak üzere dünyada pek çok organ nakli merkezinde böbrek, kalp, karaciğer, akciğer, pankreas nakli başarıyla gerçekleştirilmektedir. Organ nakillerinde 2000'li yılların başında gelinen bir aşama kompozit doku nakilleridir. Agich ve arkadaşlarının tanımına göre, kompozit doku nakli, barsak, karın boşluğu, rahim, yüz, saçlı deri, el diz eklemi, ekstremiteler gibi damar, sinir, kıkırdak, kemik gibi çoklu doku ve organ parçalarının aktarımı anlamına gelmektedir¹⁵. Ülkemizde son dönemde yaşanan olgular bu önemli tıbbi uygulamanın dünya çapında ilk örneklerindedir.

Etik Açısından Organ Nakilleri

Etik açıdan bakıldığında canlıdan organ aktarımı, gönüllülük ve bir başka insana yardım etme hayat verme amacıyla yapılırken, ölüden (kadavradan) organ nakilleri çürüyerek toprağa karışacak insan organ ve organ parçalarının bir başka insanın yaşamını kurtarma amacıyla kullanılması hedefi ile desteklenmektedir. Ancak bir başka yaşamı kurtarmak için canlı bedene dokunmak yerine kök hücre araştırmaları gibi yeni tıp teknolojilerinden yararlanılmak üzere de çalışılmaktadır. Aynı zamanda tüm dünyada ve ülkemizde, organ bağışının, organ ihtiyacının çok altında kalması nedeniyle kamuoyunda organ bağışına duyarlık ve bilinç yaratacak, halkın desteğini ve güvenini kazanacak bilimsel temelli aydınlatıcı kampanyalar yürütülmesi önemlidir.

İnsan Varlığı, Onuru ve Bütünlüğü

Tüm organ nakli nakil yöntemlerinde, uygulamalarında olduğu gibi, ekstremiteler ve kompozit doku nakilleri de, insan varlığının biricikliği değeri öncelenerek¹⁶; insan onuru ve kişiliği korunarak; ırk, din, dil, cinsiyet gibi hiçbir ayırım gözetmeden, insan temel hak ve özgürlüklerine saygılı biçimde

¹¹ Sağlık Bakanlığı *Organ ve Doku Nakli Hizmetleri Yönetmeliği*, Resmi Gazete, Yayın No: 28191 sayılı, yayın tarihi: 01.02.2012 <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/02/20120201.htm> (Erişim: 24 Mart 2012)

¹² <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1082721&CategoryID=77> (Erişim: 24.03.2012)

¹³ Wright L. et al, "Organ Transplantation" *Cambridge Textbook of Bioethics*, ed. Singer and Viens, 2009:145-152.

¹⁴ Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine, Oviedo, 4.IV.1997, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/164.htm> (Erişim: 24.03.2012)

¹⁵ Agich, GJ, Siemionow M. Until they have faces: the ethics of facial allograft transplantation, *J Med Ethics* 2005;31:707-709.

¹⁶ Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine, Oviedo, 4.IV.1997 <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/164.htm> (Erişim: 24.03.2012)

gerçekleştirilmedi. İnsan onurunun korunması, hastaya zarar vermemek, özerkliğine saygı duymak, mahremiyetini korumak gibi etik değerler ve hasta haklarının yerine getirilmesi ile gerçekleşir.

Hastaya yararlı olmak, zarar vermemek

Diğer tüm uygulamalarda olduğu gibi organ nakillerinde de ameliyatta hastanın maruz kalacağı risk ve zararlar mümkün olduğunca en aza indirilmeye çalışılmalı; riskler hastanın sağlayacağı yararın üzerinde olmamalı; insan sağlığı ve esenliği en üstün değer tutulmalıdır. Hastaya operasyon öncesinde, esnasında ve sonrasında en üst düzeyde tıbbi bakım verilmelidir. Örneğin kompozit doku aktarımı gibi insan yaşamının niteliğini geliştirici operasyonlarda, hastanın maruz kalacağı risk, sağlayacağı yarardan yüksek ise hastanın yaşamı pahasına bunu denemekten kaçınılmalıdır. Hem ameliyat esnasında hem de ameliyat sonrası dönemde operasyonun başarısı değerlendirilirken, post-operatif tıbbi bakım, organ reddi olasılığı, alt ve üst ekstremitelerde olduğu gibi organların fonksiyonlarının kazanılması gibi etkenler göz önüne alınarak yarar – zarar dengesi kurulabilmeli ve riskler ağır basıyorsa kaçınılmalıdır.

Kişi Özerkliği, Aydınlatılmış Onam

Hasta süreç hakkında tümüyle bilgilendirilmeli, aydınlatılmalı ve hasta karar sürecine katılmalı, bundan sonra yasal izni alınmalıdır. Aydınlatılmış Onam alınırken, operasyonun yapısı, muhtemel riskleri, beklenen yararları, bu uygulamaya seçenек olabilecek diğer tedavi yolları ve olanakları, ameliyat sonrası hastayı bekleyen süreç; tedavisiz kalırsa muhtemel sonuçları konusunda hasta dürüstlük ve açıklıkla bilgilendirilmeli, anladığından emin olunmalıdır. Örneğin organ nakline seçenек oluşturabilecek protez uygulamaları, varsa kök hücre tedavisi ve diğer teknolojik olanaklar; ameliyat sonrası organ reddini önlemek için bağışıklığı baskılayan ilaç tedavisinin özellikleri anlatılmalı; bu tip tedavilerin insan bünyesinde fırsatçı enfeksiyonlara ve kanser gibi hastalıklara açıklık getirdiği bilgisi verilmelidir. Aydınlatılmış onam alınırken hastanın özgür ve özerk karar verme hakkına saygı duyulmalı; herhangi bir baskı, zorlama uygulanmamalı; hastanın önerilen tedaviyi ya da operasyonu reddetme ya da vazgeçme hakkı olduğu kendisine ifade edilmelidir. Yasal olarak izin verme yeteneğine haiz olmayan vericilerden onam ve izin yasal veli ve vasisinden alınmalı, bununla birlikte yasal vekillerin (veli ve vasinin) vereceği karar, izin, onam hastanın yararına olma ölçütü ile değerlendirilmelidir. Organ nakli bekleyen hastaların uzun hastalık dönemi ve toplumsal dışlanma yaşayan¹⁷ bireyler olarak; incinebilir, savunmasız gruptan, karar vericiliği örselenmiş hastalar olabilecekleri göz önüne alınmalıdır. Bu tür hastaların bilgilendirilmesi ve aydınlatılmasında hekimlerin sorumluluklarının daha da arttığı, daha koruyucu ve kollayıcı davranılması¹⁸ gerektiği unutulmamalıdır.

Mahremiyet, Tıbbi Gizlilik, Özel Yaşama Saygı:

Organ ve doku veren ya da alan kişilere ait tüm kişisel bilgi ve veriler, kişinin özel yaşamına saygı ve mesleki gizlilik ilkeleri gereğince saklı tutulmalıdır. Alıcı ve verici ile ilgili tıbbi ve kimlik bilgilerinin mahremiyeti korunmalı; yazılı ve görsel kitle iletişim araçlarında hasta mahremiyetini çiğneyen, özel yaşamı sergileyen, hasta ve yakınlarının, ailenin korunmasını zedeleyen beyanlardan kaçınılmalıdır. Hasta mahremiyetine giren ancak üçüncü tarafları, kamuoyunu, bilim çevrelerini, toplumu ilgilendiren bu tür olgularla ilgili bilgilendirme, öncelikle hastanın izniyle ve bilgisi dahilinde yapılmalıdır. Basın yayın organları haberlerinde ve basına yapılan açıklamalarda organ bağışını özendirici, kamuoyunu bilgilisel

¹⁷ Kadioğlu FG, Dalay C. Yüz Aktarımında Etik Sorunlar. *Organ ve Doku Naklinde Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Sorunları*. Ed. A. Erdemir ve ark. Nobel Kitabevi. İstanbul 2007; 821-832.

¹⁸ UNESCO Universal Declaration on Bioethics and Human Rights, Madde 8, Paris, 19 Ekim 2005, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=31058&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, (Erişim: 24.03.2012).

temelde aydınlatıcı, hasta mahremiyetine saygılı ifadeler kullanılmalı, halkın, organ bağışını özendirme yönünde güveni kazanılmalıdır. Açıklamalar, merkezlerin reklamına yönelik ve ekipler arası rekabet izlenimi veren, hasta yararını göz ardı eden ifade ve eylemler içermemeli; organ bağışında halkı aydınlatma ve özendirme sorumluluğuyla davranılmalıdır.

Organ Dağıtımı, Adalet, Eşitlik, Hakkaniyet

Etiğin adalet, eşitlik ve hakkaniyet ilkelerine uygun olarak, organ ve doku nakli asla ticari kâr gayesiyle yapılamaz. Bağışlanan organların dağıtımında en adil çözüm merkezi organ koordinasyon sistemidir. Yasal açıdan, Ulusal Koordinasyon Sistemi ile temin edilen, Türkiye Organ Denetim Sistemi ile denetimi yapılan organlar, tıbben en acil ve en çok gereksinimi olan uygun hastaya, listedeki öncelikli sırasına göre verilmelidir¹⁹. Organ nakilleri yasal çerçeve ile çizilmiş tıbbi endikasyonlara göre uygulanmalıdır.

Etik Kurulların Rolü

Salt biyomedikal bir olgu biçiminde nitelenemeyecek, meselenin insani, psikolojik, sosyal, etik boyutlarının göz önüne alınarak bütünsel olarak değerlendirilmenin esas olduğu organ nakillerinde bilimsel olarak doğru karar vermede, etik kurulların işlevleri göz ardı edilmemelidir. Tıbbi uygulamalar nedeniyle ortaya çıkan, etik ikilemleri, sorunları, evrensel ilkeler ve normlar ışığında ele alarak, çözümlenmesine ilişkin öneriler getiren; çeşitli disiplinlerden uzmanlardan oluşarak, olguları sistemli ve sürekli bir biçimde inceleyerek görüş oluşturan, tavsiye niteliğinde karar üreten etik kurulları²⁰; klinik ortamda, sağlık çalışanları için, olguların çok yönlü değerlendirilmesi, önceliklerin saptanması, etik çözümlenmenin yapılabilmesinde vazgeçilmez danışma yapılarıdır. Organ nakillerinde, gerek araştırma etik kurullarından gerekse hastane etik kurullarından, sağlık çalışanlarının bilimsel ve etik yönden doğru karar almasına ışık tutacak yapılar olarak yararlanılması önemli ve değerlidir.

Sonuç

Dünyada ve ülkemizde gerçekleştirilen başarılı örnekleriyle organ nakilleri ve onun 21. Yüzyıl başında ulaştığı yeni bir aşama olan kompozit organ ve doku aktarımları hayat kurtarıcı, yaşamı uzatan, yaşamın niteliğini geliştiren yeni tıp teknolojileri olarak insanlığın hizmetine sunulmuştur. Bu yönüyle yüz ve ekstremite nakline muhtaç pek çok insan için umut ışığı olmuştur. Bu hizmetin bilimsel, hukuki, etik standartlara uygun olarak hastaya ulaşmasında; tüm tarafların, devlet organlarının, yasa koyucuların, sağlık kurumlarının, hekimlerin, sağlık çalışanlarının, meslek örgütlerinin, uzmanlık derneklerinin, yazılı ve görsel medyanın, tek tek bireylerin ve toplumun, bilimsel ve etik ilkeler ışığında, hastanın yararına ve toplumun gereksinimlerine uygun olarak sorumluluklarını yerine getirmek üzere işbirliği yapmaları çağdaş toplum anlayışının gereğidir.

¹⁹ *TTB Etik Kurulu Türk Tabipleri Birliği Etik Bildirgeleri*, “Türk Tabipleri Birliği Organ Aktarımlarına İlişkin Etik Bildirge”, TTB Yayınları, Ankara, 2010:38.

²⁰ *TTB-UDEK Etik Çalışma Grubu Uzmanlık Dernekleri için Etik Kılavuzlar*, “Uzmanlık Dernekleri Etik Kurullar Kılavuzu”, TTB Yayınları, Ankara 2010: 35.